

HIPPOKRATÉSZ ÉS JÉZUS KÖZÖTT

*Heinrich Schipperges: Die Kranken im Mittelalter
Verlag C. H. Beck, München, 1990*

A középkornak az orvostörténetben nem túl jó a híre. A középkor rehabilitálása, amelynek talán legkiemelkedőbb terméke Johan Huizinga holland művelődéstörténész A KÖZÉPKOR ALKONYA című könyve volt, és amely talán túlságosan is lerombolta a kétségtelenül nem kínai fal módjára tornyosuló határvonalat a késői latin középkor és a reneszánsz között, az orvostörténetben csak igen kevésbé érvényesül. Általános a vélekedés, hogy az európai antikvitás virágzása és a korai újkor nagy természettudományi felfedezései között a középkor századai a hanyatlás, legjobb esetben az ókori örökség megőrzésének időszakát képviselik.

Heinrich Schipperges, a neves német orvostörténész erősen szellem- és mentalitás-történeti, de az anyagi kultúrát is számba vevő könyve alapján nem cáfolja ezt a képet, ám arra törekszik, hogy differenciáltabban vizsgálja fel az európai és részben az iszlám-arab középkor orvoslásának fő jellegzetességeit. Az arab orvoslás ezekben a századokban elválaszthatatlanul összefonódott a keresztény Európáéval, részletes elemzése Schipperges könyvének jelentős érdeme.

A középkori gyógyművészetnek már az indulási körülményei sem tekinthetők kedvezőnek. A klasszikus ókor orvosi virágzása után a késői antikvitásban a medicina megrekedett. Galénosz után megmerevedés következett be, a nagy latin orvostudóst nem követte hasonló fejlődés, mint fél évezreddel korábban Hippokratész fellépését. Ehhez a korai újkor anatómiai, kémiai és mikrobiológiai tudományos forradalma (Thomas Kuhn tudománytörténész szavával: paradigmaváltás) után, jó ezer évvel később kerülhetett csak sor.

A középkor nem volt hajlandó boncolni, nemigen tudott vegyileg kísérletezni, és nem ismerte a mikroszkópot – enélkül pedig, úgy tűnik, aligha lehetett továbbvinni mindazt, amit a nagy antik orvosok – mindenekelőtt a kósi géniusz, Hippokratész és követői – elértek (az orvosi diagnózis igénye, a termé-

szetes okok és gyógy módok keresése). Az egészségügy és az orvostudomány ókori szociális vívmányai viszont, ha a kereszténység által átalakított formában is, túlnyomóan fennmaradtak (az írás igénybevétele, az orvosi irodalom megléte és terjedése – a legterjedelmesebb antik irodalomnak az orvosi számított* –, az orvos társadalmi helyzetének megszilárdítása és az orvosi etika létrehozása).

Mai szemmel különösen zavartnak és terméketlennek tűnik a középkor viszonya az orvosi alaptudományokhoz (bonctan, kórtan és orvosi vegytan), amelyek nélkül az újkor orvostudományi fejlődés Vesaliustól és Paracelsustól az antibiotikumokon és a műtéti érzéstelenítésen át a kernspintomográfig és az elmebetegségeket gyógyító szerekig elképzelhetetlen. Clairvaux-i Szent Bernát egyenesen a tudomány „*rút kíváncsiságáról*” („*turpis curiositas*”) beszélt. Jean Gerson, korának befolyásos francia teológusa – Husz János egyik máglyára küldője – könyvet írt a „*hiú kíváncsiság*” ellen (CONTRA VANAM CURIOSITATEM), amely a természet titkaiba akar behatolni. „*A középkori gondolkodást minden részében átjárta a keresztény hit*” – szögezte le Huizinga. – „*Ha a középkori szellem egy dolog természetére vagy okára kíváncsi, nem tekint bele – hogy szerkezetét elemezze – vagy mögé – hogy eredetét kutassa –, hanem az égre emeli tekintetét, ahol a dolog ideaként ragyog.*”

Bár a fennkölt vallási elvek árnyékában az empirizmus a középkorban is néha meglepően magas fokon maradt fenn, a teológiai átitatottság megakadályozta az alaptudományokban történő előrehaladást. A köznép is igen keveset tudott a betegségekről, ami tovább fokozta a szinte állandó halálközelségben élő és szorongó *homo patiens* hajlamát az irracionális viselkedésre. Ez a nagy járványok önkorbácsoló és zsidógyilkoló paroxizmusában jutott el középkori csúcspontjához.

A kereszténység ambivalens módon viselkedett a pogány antik orvosi hagyományok iránt. Nyugat-Európa és Bizánc az arab kultúrával együtt megőrizte a görög és az abból fakadt római orvosi irodalmat, de aktív, sokszor romboló módon elutasította az antik orvosláshoz fűződő vallási vonatkozásokat. Számos Aszklépiosz-szentélyt – amelyek egyúttal gyógyfürdők is voltak – lerombolt. A XII–XIII.

* A középkorban viszont a vallásos irodalom volt a legnagyobb terjedelmű.

századi nyugat-európai orvosi egyetemek is főleg arab – és az ibériai arabok által közvetített görög-hellenisztikus – hatásra jöttek létre, és ápolták az ókori orvosi hagyatékat.

A későbbi járványok és a magas csecsemőhalálozás fényében különösen végzetesnek minősült a keresztény középkor problematikus viszonya a testápoláshoz. Nem mintha az antikvitásban csupa tetőtől talpig tiszta görög, római, észak-afrikai szaladgált volna az utakon és a mezőkön; de az antik, főleg a római fürdőskultúra, ha nem emiatt újték is, valószínűleg nagy szerepet játszott a fertőző betegségek megelőzésében.

A keresztény középkor legfontosabb, korszakos orvosi vívmányának egyike a kórházak létrejötte az ókori valetudinariusok előzménye után. Ez egyúttal jelzi, hogy az ókori vallásos egészségkultusz sem mindenhol szakadt meg: itt-ott csak átalakult és beolvadt a kereszténységbe. Jól jelzi ezt a római San Bartolomeo-templom sorsa: az egykori Aszklépiosz-szentély helyén a katolikus templomhoz kapcsolódó ispotályban betegeket és rokkantakat ápoltak.

A középkori orvoslás egyik fő jellegzetessége – miként Schipperges is nyomatékosan rámutat (13.) –, hogy az antikvitással és az újkorral ellentétben „*A középkorban elképzelhetetlen az autonóm gyógyművészet*”. A feudális társadalmakban a vallás és a gyógyítás annyira egymásba olvadt, hogy ez sokszor nyelvíleg is kifejezésre jutott. A német nyelvben például az üdvösség „*Heil*”-t, a gyógyulás pedig „*Heilung*”-ot jelent. A középkor (az iszlám arabokra is vonatkoztatható) felfogása szerint a gyógyulás mit sem ér az üdv keresése nélkül.

Ezt a nézetet az orvostudomány ma – ha egyáltalán foglalkozik vele – elutasítja, az ellenkezőjét pedig magától értetődőnek tekinti. A modern orvoslás azt tartja, hogy ítékezés és előítéletek nélkül mindenkit meg kell gyógyítani, a gonosztevőt is, annak eldöntése vagy befolyásolása pedig, hogy milyen jellemvonások hatnak majd a terápiában részeseitendő beteg életére, kívül esik a medicina illetékességén.

Az iszlámról írva Schipperges megjegyzi (56–57.), hogy némely hívő beteg számára már az orvos igénybevétele is súlyos konfliktust jelentett. Hiszen a vallás azt tanította, hogy az istenbe vetett bizalom jobban moz-

gósítja a gyógyítóerőt, mint az orvosi rendszabályok. Ha tehát valaki a gyógyítás reményében orvoshoz fordul, már ezzel is kifejezésre juttatja, hogy nem bízik Allahban. Sok iszlám misztikusnál, folytatja Schipperges, az orvosi kezelésről való lemondás különösen kiemelkedő erénynek számít. (Nota bene: az orvostörténeszek egyetértenek abban, hogy az empirikusabb arab-izlám orvoslás mindezzel egyúttal fejlettebbnek számít a latin középkor medicínájánál.) A középkori keresztény Európában elképzelhetetlen lett volna szemészeti sebészetre szakosodott kórházi osztály, mint Bagdadban, Damaszkuszban vagy Kairóban.)

A keresztény középkor soha nem jutott el az iszlám misztikusok orvoselutasításáig, de még az orvostudomány viszonylagos autonómiájának explicit elismerése is távol állt tőle. Teológiaiával összefonódott orvoslása a betegséget sok vonatkozásban pozitívnak tartotta. Úgy vélte, hogy olyan isteni megpróbáltatásról van szó, amely alkalmat kínál a földi siralomvölgyben élő embernek az üdvösségre és a megneemesülésre, a megtisztulásra. Ez a hasadtlelkűség – amely nem csupán a protestantizmustól volt idegen („*Bizzál istenben, de tartsd szárazon a puskaport*”), ám amelyet az ellenreformáció utáni katolicizmus is lehámlott magáról – végigkíséri a középkori kultúra évszázadait, és szoros összefüggésben áll a XVI. századig tartó orvostudományi megrekedéssel. Schipperges egyik erénye Bingeni Szent Hildegard Benedek-rendi apátnő, az érett középkor egyik legszínesebb egyéniségének alapos bemutatása, aki nagy orvosi tehetségként áll előtűnk, évszázadokkal később talán kiemelkedő orvostudós lehetett volna, de akinek XII. századi figurájában inkább csak irodalmilag üdítő módon keveredik az empirizmus és a misztikus spekuláció.

A középkori orvosi gondolkodás inkább a mágikus észjárás jellegzetességeit mutatja, mint a modern tudományét, pszichoanalitikus szóhasználattal jóval közelebb áll a gyermek és a tudattalan analógiás és prelogikus elsődleges folyamataihoz, mint a logika másodlagos folyamatához. A transzcendencia ott is túlsúlyban van, ahol a művelt, modern istenhívő ember is tisztán testi folyamatokat lát. A vágy és a valóság közötti határvonal elmosódottságát különösen nyomatékosan mutatja a csodálatos gyógyulásokról, sőt ha-

lottaiból való feltámadásokról szóló egykorú nagyszámú történet, amelyekből Schipperges bőségesen és szemléletes módon idéz.

„A Róma bukását követő »sötét kor« népgomolygása a tudomány gyenge pallóit természetesen megint elsodorta – írta Németh László. – A »primitív gondolkodás«, melynek a görög kiválóság éppen hogy fölé emelkedett, megint bebizonyította, hogy a legszebb kultúra is milyen megbízhatatlan mélységek fölött himbál, s germán javasok és keresztény papok varázsigékkel és imádságokkal mennyivel ősbib orvosai az emberiségnek, mint az úgy mellett ülő, körtörténeteket készítő Hippokratész.” A középkor orvosi eszménye nem a tudományos medicina tulajdonképpeni megalapítójának számító görög orvos volt – bár „az orvostudomány atyját” sem tagadta meg –, hanem Jézus mint megváltó, „*Christus Medicus*”, Szent Ágoston kifejezésével „*Christus medicus noster*”. Ez a szellem csak a késői középkorban gyengül meg, s kétségtelen, hogy „a középkor alkonya” a nagy egyetemek megalapításával, Salernóval és Párizssal orvostörténetileg is közelebb áll a reneszánszhoz.

Úgy tűnik: az orvosi gondolkodás fejlettségének kulcskérdése az, hogy egy civilizáció – nem filozofikus általánosságban, hanem a mindennapok szintjén – természetes vagy természetfeletti okokat sejt-e a betegségek és a gyógyító folyamatok mögött. Az orvosnak nem kell vallástalannak lennie ahhoz, hogy az első lehetőségre szavazzon: egy templomjáró onkológus szakember sem imával gyógyítja a tüdőrákot, hanem késsel, besugárással és gyógyszerekkel. A középkor ebben a vonatkozásban túlnyomórészt visszalépést jelentett a hippokratészi antik orvosi evilágiság után: túlságosan kritikátlanul vegyítette egymással a természettudományt és a vallásos élményt.

A középkori orvoslás erőssége az emberi oldal, a lelki vigasz. A halál mint lelki élmény (mint a születés melletti legjelentősebb esemény az ember életében) például a középkori századokban természetesebben és bensőségesebben zajlott le, mint manapság. A középkori orvoslásban a tudományos és technikai vonatkozás gyengébb, az emberi pedig erősebb volt, mint korunkban. A techné és a technika, a kézművesség és az orvosi értelemben vett „műszaki” tudás azonban kétségtelenül a középkori medicina Achilles-sarkának számít. Az orvos mint gyógytechnikus – ez a felfogás idegen volt mind a középkori arab,

mind pedig az európai orvoslástól, és ez a hiány egyszerre jelentett erőt és gyengeséget. Erőt, mert az orvos és az ápoló együttérzéssel közeledett felebarátja betegágyához, nem csupán tárgynak, objektumnak tekintette, mint a XX. század kórház-gyáraiban oly sokszor. Gyengeséget, mert túl kevés figyelmet fordítottak a betegség mint természeti folyamat befolyásolására.

A középkori orvoslás és természettudomány ilyen vagy olyan formában a reneszánsztól a XIX. századig vagy még tovább megőrzött és fennmaradt árnyoldalai és zárványai (például az evolúciós elmélet és a pszichoanalízis polemikus elutasítása) is hozzájárultak ahhoz, hogy elsősorban a múlt században a vallás és a természettudomány sok vonatkozásban háborúságba keveredett. Időbe tellett, amíg mindenki, a nem fundamentalista vallásosság és a mértéktartó szabadelvűség is elfogadta, hogy bár a vallás, a teológia sokat mondhat és kell is hogy mondjon az egészség és a betegség, az élet és a halál etikai, filozófiai vonatkozásairól; az azonban, hogy egy adott betegnél milyen diagnosztikai vagy terápiás rendszabályok szükségesek, az orvoslás autonóm, a vallásosságtól független döntése kell hogy legyen. Ez ma természetesnek tűnik, a középkorban azonban még nem volt az.

Schipperges óvakodik attól, hogy a tudományos hanyatlást rég meghalt emberek felé az öklét rázva a középkori orvoslás szemére vesse. Könyve (néha túlságosan is) beleérző, kevésbé értékelő, soha nem vitázó jellegű, mentes a polemikus antiklerikalizmustól – de óvakodik az apologetizáló, mentegető hangnemtől is, aminek ugyancsak nem lenne sok jogosultsága. A tárgyát jól ismerő és szuverén módon uraló tudós alaposságával és előítéletmentességével írja le a középkori medicina jellegzetességeit.

Schipperges könyve megbízható, de nem hibák nélküli munka. Sokat, talán kissé túlságosan is bőbeszédűen idéz az egykori forrásokból, bemutat, de alig értékeli. Szerkezete sem eléggé rendezett, néha úgy tűnik, mintha egymással csak lazán összefüggő tanulmányokból lenne összeállítva. Ezzel együtt is nagy nyeresége a művelt érdeklődők által is jól érthető orvostörténeti irodalomnak.

Harmat Pál